

МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВІСТІ (НА ПРИКЛАДІ «ІСТОРІЇ
ОДНОГО ЗАМАХУ» ГНАТА МИХАЙЛИЧЕНКА)

У статті досліджуються художні особливості першої повісті Гната Михайличенка «Історія одного замаху» як приклад новаторських пошуків української літератури початку ХХ ст. Проводяться паралелі з найвідомішим твором письменника – «Блакитним романом».

Ключові слова: повість, модернізація, експеримент.

В статье исследуются художественные особенности первой повести Игнатия Михайличенко «История одного покушения» как пример новаторских исканий украинской литературы начала ХХ ст. Проводятся параллели с наиболее известным произведением писателя – «Голубым романом».

Ключевые слова: повесть, модернизация, эксперимент.

The article is devoted to the analysis of the art peculiarities of Hnat Mykhaylychenko's story «The Story of One Attempt». The author compare story with the most known Mykhaylychenko's work «The Blue Novel».

Key words: story, modernization, experiment.

Українська література початку ХХ сторіччя характеризувалася різноманіттям малих епічних форм, до того ж позначених потужним ліричним струменем. «Велика» проза голосно заявила про себе лише у другій половині 20-х років, коли «з'явилися відповідні умови для глибокого аналітичного осмислення свого часу, тодішньої людини, осмислення їх у метафізичному вимірі...» [6, с. 14]. Однак зразки її можемо спостерігати і раніше, зокрема у творчості Гната Михайличенка. Визначальним для письменника було експериментаторство зі змістом і формою. Схильність до експерименту вбачаємо вже в першому великому творі – повісті «Історія одного замаху», дослідження художніх особливостей якої і є метою цієї статті.

В «Історії одного замаху» Михайличенко поки що більше революціонер, ніж письменник. Суспільно-політична проблематика, яка лежить в основі твору, зумовила зосередження уваги на загальному й фактичну відсутність розкриття індивідуального, а слова оповідача та героїв часто нагадують політичні гасла. У повісті письменник приходить до висновку, що «купка мрійників» «не може впливати на хід історичних подій» [5, с. 149] і що найкраще, що можна робити, – це масове пропагування ідеї

однодумців. Можливо, і задумувався цей твір саме як таке пропагування. Згадати хоча б присвяту, у якій автор сподівається, що його читачами будуть «товариші», тобто ідейні співники, і намагається встановити «довірливі» стосунки з ними як з небайдужими співтворцями не просто художньої історії, а історії країни.

Імовірно, через політичну спрямованість або ж просто через низьку художність «Історія...», на відміну від другого великого твору письменника «Блакитного роману», фактично не була помічена критикою і лише перераховувалася з коротенькими заувагами серед його творів, як, наприклад, «імпульсивна і по-юнацькому сирувата» повість [7, с. 11] або «пригодницька повість з дореволюційного життя підпільників» [4, с. 175]. Найчастіше ж твір ставав джерелом біографічних відомостей про Михайличенка (наприклад, на нього посилаються В. Гадзінський, І. Приходько). Цьому сприяв сам автор, який у присвяті зазначив: «Такий був автор цього оповідання, герой його» [5, с. 99].

Щодо стилю письма, то, на думку В. Кошця, «автобіографічна «Історія» відповідає майже всім законам класичної прози» [3, с. 136]. Цю думку розділяє Р. Мовчан: «Вона ще реалістична за змістом і манерою виконання – тут у душі старої стильової традиції ретельно описано епізод із української революційної боротьби проти царату» [6, с. 218]. Важливими нам видаються слова Р. Мовчан про те, що повість «можна вважати лише необхідним підготовчим тлом, своєрідною пробою пера...» [6, с. 218]. Про це раніше говорив і В. Гадзінський, вказуючи також на наявність модерністських елементів письма, щоправда не називаючи їх: «“Історія одного замаху” значною мірою реалістична. Імпресіоністичних, а також експресіоністичних моментів і, зокрема, пізнішого оригінального символізму в ній майже немає, а коли й трапляються такі місця, то тільки як прогнози майбутнього» [2, с. 73]. Ці «прогнози майбутнього» трапляються на різних рівнях твору, і в цій загалом реалістичній оповіді вбачаємо паростки майбутніх експериментів, зародження елементів подальшого Михайличенкового модерністського письма.

Однією з визначальних ознак реалістичного письма є типізація. Вживання Михайличенком означення «один» у заголовку (хоч у творі йдеться про низку різноманітних замахів) може свідчити про ототожнення подій з багатьма іншими, підкреслювати їх типовість у дійсності. У повісті автор подає розгорнуті абсолютно реалістичні картини роботи революційного гуртка, називає конкретний час подій, певні місця розвитку дії, навіть згадує імена реальних історичних постатей (герой твору Дмитро порівнюється з Бурцевим, він же прагне дістати допомоги від Чернова), створюючи ефект публіцистичної достовірності. Однак характерна для реалістичного письма об'єктивність дещо стирається нарацією від першої особи. Це поки що не схоже на подальше суб'єктивоване письмо Михайличенка, де Я – самодостатній, головний чи навіть єдиний предмет зображення. Оповідач «Історії...» дещо відсторонений, проте не знеособлений повністю, не позбавлений абсолютно індивідуальності. Він не

просто всезнаючий свідок, який ділиться інформацією і співчуває іншим, а дієвий персонаж, який до того ж потроху розкриває і свій внутрішній світ, порухи душі від захоплення до розчарування, від знесилення до віри в краще майбутнє. Тож сюжет твору частково стає внутрішнім, обертаючись на внутрішні монологи оповідача.

Як і в багатьох інших творах оповідач Я звертається до героя Ти – виразника центральної ідеї. Аналізуючи «Блакитний роман», дослідники зазначають, що Я і Ти – два боки однієї особистості. Прийом розщеплення однієї особистості у двох формах, на нашу думку, Михайличенко випробував уже в «Історії...» (як і в писаній паралельно новелі «Погроза невідомого»), поки що супроводжуючи авторськими натяками-підказками. Говорячи у присвяті про автора як про героя твору, письменник програмує читача на ототожнення наратора з біографічним автором, підкріплюючи цю думку на початку повісті словами: *«Мені дуже подобається, що мене звать Гнатом»* [5, с. 100]. Однак наприкінці з'являється прізвище Михайличенко, яке у творі належить героєві Ти, що спонукує вже до співвіднесення Я і Ти і сприйняття їхніх діалогів як розмови Я із самим собою, його самосповідь. Таке використання у творі власного імені дещо скидається на постмодерну гру з читачем. О. Боярчук називає ігрову природу творів однією зі спільних рис для експериментального прозописьма 20-х років ХХ ст., до якого відносить і прозу Г. Михайличенка. На думку дослідниці, гра «розглядається як оригінальний спосіб організації художнього матеріалу, множинність інтерпретаційного підходу, відмова від всіляких заборонених тем і додатковий відсоток підвищення читабельності» [1, с. 6].

Отож, оповідач – Я-теперішній, який з відстані часу оцінює певний період свого життя, і водночас один з виявів Я-колишнього – романтично налаштований, проте не впевнений у правильності власних дій, не здатний приймати власних рішень. Ти – інший бік Я-колишнього – зібраний, організований, який *«відзначався тверезим розумом і ніколи не допускав одірваності від життя»* [5, с. 101]. Я називає Ти повною протилежністю собі, яка підкреслюється, зокрема, різницею у зовнішньому вигляді: розхристаність Я, що *«навіть не розчісував своєї поганої бороди»*, і підтягнутість Ти, який мав *«біляво-безвусе обличчя»*. Однак письменник не ідеалізує Ти, показуючи і його слабкі сторони. У творі прочитується думка про те, що не можна повністю розмежувати позитивне і негативне. Від цієї позиції Михайличенко відмовився у творах експресіоністичного спрямування, однак знову повернувся у «Блакитному романі».

Я-теперішній знає про Ти все, захоплюється ним, його поміркованістю, розважністю. Не засуджує його за хвилини слабкості, розуміє його біль: *«Славний, хорошиий Михайлику, невже ти й зараз невдоволений собою?»* [5, с. 112], або *«Любий Михайлику, я зовсім не був тоді сердитий на тебе»* [5, с. 132], або *«Стомився ти, зденервувався. Відпочинь, то пройде»* [5, с. 139]. Я-колишній прагне стати схожим на Ти, але постійно відчуває бар'єр: *«ми з тобою до самого кінця були на ви»* [5, с. 102]. Власне, коли Я і Ти вирішили повністю «порозумітися» і перейти *«на ти»*, Ти безслідно зник, залишивши

по собі тільки чутки, які час від часу доходять до Я і які він впевнено називає брехливими.

Словами Ти оповідач говорить те, у чому боявся зізнатися собі Я: *«І я прийшов до висновку, що вся минула ваша трагедія, кров і страждання були жахним непорозумінням. Не з того треба починати»* [5, с. 148]. Натомість Я протягом твору намагається виправдовуватися, зокрема, на запитання Ти про ставлення до дій гуртка в одній з попередніх глав відповідає: *«Коли голодний справді вмирає не уївши і нема іншого виходу, він повинен вкрати, має на це право і мусить це зробити»* [5, с. 148]. Вказуючи на закономірність виникнення подібної організації в конкретних історичних обставинах, він доводить таким чином, що це хоч і був багато в чому хибний крок, проте без нього не можливий був би поступ. Я розходить з Ти, тобто намагається приглушити сумління, відкинути сумніви. Тому в присвяті читаємо: *«Я забув його... Я одного разу забув його і тепер вже ніколи більш не здолаю пригадати знову, не можу. Забув пригадувати»* [5, с. 99]. Хоча з епілогової глави зрозуміло, що позбавитися відчуття провини герой Я так і не зміг.

Слова Ти про марність кривавих жертв виражають центральну ідею твору і зближують його з «Блакитним романом». Однак шляхи запобігання проблемі пропонуються у творах різні. У політизованій «Історії...» звучить думка про мирний поступ і просвітницьку роботу серед мас, кращу організацію підпільної роботи. У «Блакитному романі», де набагато слабша прив'язка до суспільного життя проповідуються вічні істини, на противагу руйнації постає кохання.

Одна зі вступних глав «Історії...» має назву «Я, ти, він, вона, вони». І хоча, на відміну від більшості Михайличенкових творів, в «Історії...» усі ці «персонажі-займенники» мають ще й конкретні імена або партійні прізвиська, вони, за незначними винятками, більше знеособлені, ніж безіменні персонажі інших творів. Михайличенко лише штрихами подає різні типи революціонерів – *«авантюриків, провокаторів, фанатиків»* тощо. Багато імен у повісті згадуються лише один раз, побіжно, наприклад, перераховуються серед заарештованих, і для сюжету твору не відіграють ніякої ролі. Однак, якщо зважити на провідну ідею твору, зрозуміло, що вони дають можливість підкреслити масштаби трагедії, вказати на значну кількість втрачених даремно життів героїв, які в молодецькому запалі шукали (хоч не знаходили) героїчних вчинків, *«за які так солодко гинути на шибениці»* [5, с. 122].

Порівняння «Історії...» з «Блакитним романом» доводить, що слова Р. Мовчан про першу повість як підготовче тло найбільше стосуються саме цього твору.

Повість стала своєрідним авторським протографом «Блакитного роману». Так, можна провести певні паралелі, іноді майже цитатні, у лінії образів-персонажів. Найперше, звичайно, йдеться про благоговіння Я перед Ти (не вдаючись до прихованих смислів цих форм): *«Я дивився на тебе, як дивиться убогий за шкло розкішного палацу, куди досягти він не може, але все ж таки стримить досягти і вірить це»* («Історія...»); *«Ти був тим, чим*

стану я завтра. А може, сьогодні?.. Я марив про тебе весь час, відколи побачив вперше...» («Блакитний роман»). Зустріч Ти і Дмитра – найбільш впевненого у правоті власних дій персонажа «Історії...», лідера, здатного переконати і підкорити будь-кого своїй волі, схожа за емоційним напруженням із зустріччю Ти та Чоловіка у «Блакитному романі», хоча не настільки важлива в становленні героя Ти. Однак так само, як Ти в «Блакитному романі», став залежним від Чоловіка, Ти в «Історії...» став «слухняною іграшкою в руках» Дмитра. Недосяжна леді Оксана Гамалія (в «Історії...» через «прозаїчну» причину – заміжжя) в «Блакитному романі» перетвориться на загадкову панну Мавку-Іріс. По-материнськи турботлива і віддана Марися дуже нагадує Інну. Однаково безжалісним у своїй байдужості і зневазі до некоханої жінки постає герой Ти в «Історії...»: *«Невже ти не помічав, що вона закохана була в тебе? Я не вірю. Коли ти намірявся виходити, Марися стиха покійно попросила:*

– Дозвольте, Михайле, мені пройти з вами...

Ти подивився на неї зневажливо, це ясно бачили всі.

– Прошу не чіплятися мені на шию...» [5, с. 134]

та «Блакитному романі»: *«Яся млосно скрикнула, і Ти її ніби вперше помітив.*

– Ви мені заважаєте, – спокійно їй промовив. Вчувся скрегіт зубів. Яся вдарила Тебе по обличчю, а Ти її вдарив у груди. Вона зникла негайно.

Потім Ти мляво мусив почати пригадувати.

– Чого вона сюди з'являлась? Чого їй треба? Вона за щось, здається, вдарила мене. Але я їй нічого не робив» [5, с. 101].

Обидві повісті Г. Михайличенка схожі за зовнішньою композицією. Твори складаються з невеликих частин, кожна з яких становить самостійний, закінчений, проте пов'язаний з іншими уривок. Однак пов'язаність ця відрізняється. В «Історії...» – чітка побудова з усіма класичними складниками композиції, послідовна логічна зміна подій, у реальному часі і просторі наведені епізоди діяльності революційної організації. Для авторського задуму важливий подієвий бік твору. Це зрозуміло вже з назви повісті й назв більшості її частин, у яких словом-двома означена основна подія, наприклад, «Змова», «Дмитро приїхав», «Кинув у Десну», «Розпочали готування» тощо. Події, хронотоп «Блакитного роману» мають умовний характер. І ця умовність підкреслюється назвами частин: «Коли пожовкне листя...», «Палала червона заграва», «Аорист»... Частини «Блакитного роману», які літературознавці називають окремими новелами, об'єднані не за класичною схемою, хоча вгадуються (і на своїх місцях) такі елементи композиції як експозиція і розв'язка. Вони пов'язані спільними героями, а також загальною ідеєю, настроєм, емоціями персонажів. Спільною рисою обох творів є наявність доволі широких авторських присвят, щоправда в різних позиціях у тексті. Посвята «Блакитного роману» закінчує повість і є своєрідною підсумковою частиною, а адресат твору прихований за узагальненим «Ти», що, на думку більшості дослідників, відрізняється від героя Ти у творі «Історія...», в якій присвята є більш прозорою. Нею розпочинається твір із зверненням до товариша-читача, з яким автор прагне

вступити в діалог. Як доводить О. Боярчук, в експериментальній прозі 20-х років поза «модальністю спілкування (загальна обов'язкова форма звертання – «любий», «прекрасний», «шановний», «милий», «розумний», «вибагливий», «уважний», «дорогий», «вибачливий», «цікавий» читач / читачка) не мислився жоден роман, повість, оповідання, новела» [1, с. 6]. У цьому розумінні присвята «Історії...» є вельми показовою: *«Так, тобі, мій читачу ласкавий, присвячую я ці нариси. Коли я записував їх, завжди мав тебе перед очима. Ти невідступно товаришував мені в усіх подіях, про які оповідається тут. Уявляю я тебе лагідною і щирою людиною незалежно від зросту й громадського становища»* [5, с. 99].

Крім безперечних паралелей з «Блакитним романом», відчутні перегуки з іншими творами. Так, Дмитро в «Історії...», між іншим, промовляє слова, які в подальшому творі «Дівча» стануть основою кульмінаційної сцени: *«Ненавиджу буржуїв. Іноді, коли я бачу на вулиці бичачу шию – мені трудно стримати себе, щоб не вдарить по ній, або не вистрілить»* [5, с. 108].

Майже в кожній главі «Історії...» наявні описи природи. Зображальна функція пейзажів фактично не реалізовується. Вони переважно співзвучні обставинам і емоційному стану героїв. Так, важким думкам Ти про стрімкість і немилість життя передує по-імпресіоністичному подана через сприйняття героя пейзажна замальовка: *«Небо було вкрите сірими хмарами, що злякано тікали кудись на північ; гойдалися і шаруділи голим галуззям дерева міського парку. Безлюдною стежкою, висушеною вітром, прогулював я, терпляче очікуючи тебе»* [5, с. 101]. Ревом вітру, нічною темрявою, яка *«була остільки яскраво-темна, що здавалась блискучою і сліпила очі»* [5, с. 125], підкреслюється небезпека вилазки за грошима й нервові напруження її учасників. Крім того, у повісті троп «ніч» з'являється в метафоричному образі гупої громадської ночі, якою автор окреслює сучасну подіям у творі дійсність. Однак песимістичні картини змінюються, хоч і меншими, оптимістичними, а образ весняного свіжого вітру, що лейтмотивом звучить впродовж викладу у творі, переростає у символ і виражає своє традиційне значення перемін, що в межах твору відповідає надіям на оновлення життя, на зміну «громадської ночі» на день. Тож пейзажі «Історії...» також засвідчують прагнення молодого письменника до модернізації письма, до відходу від старої реалістичної традиції.

Тема оновлення життя розкривається також завдяки введенню образу міста. Мотив міста – камінного комахника, популярний в літературі цього періоду, зазвичай викликає негативні асоціації: воно давить, пригнічує героя, вчорашнього селянина. Подібні настрої зустрічатимуться в подальших творах Михайличенка, але в «Історії...» вони відсутні. Навпаки, молодий енергійний юнак Дмитро захоплюється швидким темпом життя столиці (і це захоплення не проходить до кінця твору): *«Клекотіли вулиці: метушилися візники, дзвонили й гуркотіли трамваї, завивали автомобільні гудки, цокали копита по брукові. Київ... Від одного того, що Дмитро на вулиці велетня міста, столиці, як вважав він його в душі, – калатало у нього серце з*

захоплення життям великого камінного комашника» [5, с. 107]. У той же час картина з життя села в попередній главі викликає легкий сум, ностальгію, зворушує героя Я, однак сприймається як відгук його минулого: *«По шляху рипів віз, а поруч нього йшов селянин в брилі і гукав на воли. Подібні картини завжди зворушували мене, нагадуючи чумаків, мого діда»* [5, с. 106].

В «Історії...» виразні спроби експериментів письменника із синтаксисом і пунктуацією. На вже зазначений діалог з читачем спрямоване часте використання питальних і окличних речень. Письменник також додатково акцентує увагу читача, графічно виділяючи розділові знаки: виносить знаки оклику й питання в окремий абзац чи бере їх у дужки. Крім того, спрямованість оповіді на читача вгадується у використанні певних мовленнєвих формул, що створюють ефект живої бесіди, на зразок: *«А проте, про неї іншим разом, і взагалі – поки досить для початку»* [5, с. 101]. Помітне стилістичне навантаження у творі мають односкладні речення. До них письменник вдається для надання зображуваному стрімкості та напруження: *«Скрізь світло. Люди... Пара візників. Поліція...»* [5, с. 112] або: *«Пішов, доплив, побрів, побіг, впав»* [5, с. 112].

Важливим стилістичним прийомом, випробовуваним в «Історії...», який Михайличенко використовуватиме майже в усіх подальших творах, є повтор. Навіть у межах одного твору він може виконувати різні функції. Так, у першій главі «Це було тоді» звучить співзвучний назві дещо змінований повтор: *«Це було ще тоді...», «Це було напередодні», «Це було напередодні війни»*. Цей експозиційний розділ важливий в ідейному навантаженні твору, свого роду виправдовувальний. За допомогою повторів наголошується думка, що саме певний час, історична ситуація спричинили появу революційного гуртка та що на той час це був єдиний можливий шлях.

По-іншому сьогодні прочитується також співзвучний з назвою глави повтор «Ми тікали». Це найбільш динамічна, певним чином і завдяки повтору глава. У ній повтор виконує експресивну функцію, підкреслюючи напруження, схвильованість, інтенсивність вияву переживання людини в критичній ситуації. З'являючись на початку глави, повтор задає тональність їй усій. Напруженість зростає, адже Я змушений боротися зі слабкістю Ти, отже, своєю слабкістю.

Загалом, «Історія одного замаху» – твір художньо-різноплановий. У змісті, формі, доборі мовних засобів, стилістичних прийомів «Історія одного замаху» стала «тренувальним» твором, позиції якого оприявняться в подальшій творчості Г. Михайличенка. Незважаючи на певне зближення повісті з реалістичним письмом, відчутний пошук автором нових способів мистецького вираження, що простежується, зокрема, в особливостях нарації, зображенні людини з роздвоєною свідомістю, її своєрідної самосповіді, описах природи, особливостях синтаксичної будови речень.

Список використаних джерел

1. Боярчук О. М. Експериментальна проза 20-х років ХХ століття: жанрово-стильові модифікації (В. Домонтович, А. Любченко, М. Йогансен): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література / Оксана Миколаївна Боярчук. – К., 2003. – 19 с.
2. Гадзінський В. Гнат Михайличенко (Життя і творчість) / Володимир Гадзінський // Михайличенко Г. Художні твори / Гнат Михайличенко. – Одеса: Державне видавництво України, 1929. – Т. 1. – С. 19 – 84.
3. Кощій В. «Останній свій погляд тобі я присвячую...» / Вадим Кощій // Вітчизна. – 1993. – № 3–4. – С. 134 – 138.
4. Мельник В. Гнат Михайличенко / Володимир Мельник // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн / за ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – Кн. 1.: Перша половина ХХ ст. – С. 175 – 177.
5. Михайличенко Г. Художні твори / Гнат Михайличенко. – Одеса: Державне видавництво України, 1929. – Т. 1.
6. Мовчан Р. «Модерністичний символізм» Гната Михайличенка // Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі / Раїса Мовчан. – К.: Стилос, 2008. – С. 216 – 230.
7. Шевчук В. Яскраво суперечний / Валерій Шевчук // Україна. – 1988. – № 2. – С. 10–11.